

УДК 271.2-726.2(477.83/.86)"16"Єремія:929.52.7.031

Ігор СКОЧИЛЯС

(Львів)

ЄПИСКОП ЛЬВІВСЬКИЙ, ГАЛИЦЬКИЙ І КАМ'ЯНЕЦЬКИЙ ЄРЕМІЯ (СВИСТЕЛЬНИЦЬКИЙ, 1668-1676)

Єремія (Свистельницький) (??? – † не раніше червня 1678), православний єпископ львівський, галицький і кам'янецький у 1668-1676 гг. Найвірогідніше, народився у родовому маєтку – селі Свистельники (Свистільники) Галицького повіту Руського воєводства. Дата його народження невідома. Хресне ім'я – Євстафій (Євстахій, Остап, Остапій). Напередодні хіротонії на єпископа, весною 1668 р., вступив до Скиту Манявського, де був пострижений у монахи під іменем Єремія. Батьком майбутнього львівського єпископа згодом був Ілля Свистельницький, якого вважають фундатором православної парафії у Свистельниках (1630 р.)¹. Згідно із заявами опонентів Євстафія (не підтвердженими іншими джерелами), до своєї хіротонії був двічі одружений, причому вдруге на вдові, що суперечило церковному праву й вважалося канонічною перепорою для отримання єпископського сану ("quemvis bigatum et viduogatum non minus ad solum altare in praesbiterum ordinari, multo magis in episcopum consecrari"). Можливо, сином Євстафія був фундатор церкви Воскресення Христового у родовому маєтку (1699 р.)² Олександр Свистельницький, посмертний портрет якого зберігся у фондах Національного музею у Львові³. Євстафій походив з дрібної руської (української) шляхти гербу Сас⁴. Рід Свистельницьких став відомим у Галицькій землі вже у першій третині XV ст. У петиціях православної шляхти Галичини до київського митрополита Макарія з 1539-1540 гг. фігурує, зокрема, Никандро Свистельницький⁵, – один из предків Євстафія.

Як кандидат на Львівську православну катедру, вперше запропонований наприкінці 1667 р., на противагу Йосифові (Шумлянському), вже обраного місцевою руською шляхтою в січні-квітні 1667 р.⁶ За обранням Свистельницького стояв адміністратор Київської митрополії (в межі Речі Посполитої) Антоній (Винницький, 1663-1679)⁷. Після смерті владика Атанасія (Желіборського) в 1666 р. Винницький виконував також обов'язки адміністратора вакантної Львівської єпископії, й поставленням Свистельницького він намагався зберегти за Святоюрською катедрою свій контроль. Кандидатуру Євстафія також активно підтримували Львівське ставропігійське братство, православна шляхта Галицької землі й правобережний гетьман України Павло Тетеря⁸. На елекційному (виборчому) соборі, який відбувся 11 (21) січня 1668 р. в Святоюрському соборі (незадовго до цього захопленого прибічниками Винницького), єпископом-електом з-поміж чотирьох кандидатів був обраний Євстафій Свистельницький "чималою кількістю духовенства, капітули й обивателів рицарського стану Руського і Подільського воєводств", а також Успенського й інших церковних братств. "Хроніка міста Львова" повідомляє, що собор проходив "під головуванням киево-галицького митрополита Антонія Винницького"⁹. Опоненти Свистельницького наполягали на тому, що насправді в його елекції приймала участь невелика група осіб, переважно зі середовища руської шляхти сусідньої Перемишльської єпархії й православних греків Львівської ставропігії. Незважаючи на протести, кандидатура Свистельницького була запропонована православними для затвердження королеві Яну II Казимиру (1648-1668), згідно з "правом подавання", польському. У своїй грамоті мотивом номінації король називав неканонічність обрання Шумлянського, здійсненого нібито "приватно, без відома старших" і "в незвичайному місці".

Привілей на владичий престол Свистельницький отримав 5 травня 1668 р., він неодноразово підтверджувався, зокрема, королем Міхалом Вишневецьким 20 вересня 1670 р. і 6 квітня 1671 р.¹⁰ Хіротонію владика Єремії в братській церкві Успення Богородиці у Львові 30 квітня (10 травня) 1668 р., на празник Вознесення Господнього, здійснили адміністратор Київської митрополії Антоній (Винницький) і коад'ютор Перемишльської православної єпархії Юрій (Гошовський). Незважаючи на очевидний успіх дипломатії митрополита Антонія, 12 липня 1668 р. король оголосив недійсною елекцію Свистельницького, взявши до уваги скарги прихильників Шумлянського¹¹. Вони наполягали на тому, що вибір Єремії відбувся у присутності всього п'яти осіб, до того ж родичів митрополита, а парафіяльний клир і церковні братства Львівської єпархії в цьому виборі участі не брали. Одночасно Шумлянський захопив Святоюрську катедру, змусивши Свистельницького залишити Львів, позбавивши його таким чином змоги здійснити акт консекрації в канонічній столиці єпархії. Нову політику королівського двору підтримали частина шляхти, духовенства і братств, які вважали своїм кандидатом Йосифа

(Шумлянського) і не прийняли Свистельницького¹². Однак навіть після цього король Міхал Вишневецький неодноразово апробував елекцію Єремії, одночасно відкидаючи вибір Шумлянського. Незважаючи на це, Свистельницькому не вдалося оволодіти Святоюрським собором, і в травні 1668 р. він перебрався у Галич – древню катедру Львівської єпархії, де він користувався значною підтримкою місцевого православного люду. У Галичі владики Єремія влаштував резиденцію та єпископський двір, а також отримав доступ до духовних посіlostей у Крилосі. Збережені джерела засвідчують, що він регулярно здійснював архиєрейські богослуження, висвячував новоєреїв та адміністративно управляв тими парафіями й намісництвами Львівської єпархії, котрі визнавали його пастирську юрисдикцію.

Протягом 1668-1673 рр. Свистельницький був заангажований у тривалі й виснажливі судові суперечки зі Шумлянським, звинувачуючи його в неканонічності поставлення і намагаючись відкликати королівські привілеї, котрі він отримав на Львівську катедру. У цей період конкуруючі між собою єпископи неодноразово здійснювали взаємні напади, що нерідко завершувалися кривавими розправами, людськими жертвами й приниженням особистої гідності обидвох електів-кандидатів¹³. Уже в перші місяці боротьби за Львівську єпископію частина православних трактувала Шумлянського як “уніата”, підозрюючи його в тому, що він “змінив віру”. Однак становище Свистельницького ускладнювалося тією обставиною, що єрархічний статус Шумлянського визнавався частиною духовної та світської влади. У червні 1667 р. правовірність електа Йосифа визнав Теофіл, ігумен Хрестовоздвиженського монастиря, а через декілька років і Константинопільський патріархат¹⁴. Отримав Шумлянський підтримку і від александрійського патріарха Паїсія, який перебував осінню 1669 р. у Могилеві-Подільському, на території Львівської єпархії. 8 квітня 1670 р. на прохання гетьмана України Петра Дорошенка та київського митрополита Йосифа (Нелюбовича-Тукальського) вселенський патріарх Методій III підтвердив хіротонію Шумлянського і зажадав відсторонення Свистельницького¹⁵. Водночас Єремія (Свистельницький) заручився підтримкою східних патріархів. У 1670 р. один з них – єрусалимський патріарх Доситей – проголосив у молдавських Яссах клятву на Шумлянського як “фальшивого пастиря” і закликав вірних Львівської єпархії виявляти послух владиці Єремії як їхньому єдиному “істинному єпископу”.

Одним із наслідків цього безпрецедентного, майже десятилітнього протистояння¹⁶, була часткова дезорганізація пастирської й адміністративної структури Львівської єпархії. У ці роки відбувся фактичний поділ духовенства і вірних на два табори, а також з’явилися дві паралельні православні юрисдикції, зі “своїми” катедрами, намісництвами й парафіями. Виразно дані процеси відображені в діяннях і правилах (конституціях) єпархіального собору, скликаного Йосифом (Шумлянським) 26 квітня 1669 р.¹⁷ Тоді серед 37-ми намісників (протопопів) Львівського владичтва духовну владу Шумлянського не визнали й не прибули на собор п’ять намісників Львівського, майже всі (13) намісники Галицького (разом з катедральним протопопом) і три з п’яти намісників Кам’янецького (Подільського) крилосів (офіціалатів)¹⁸. Вони залишилися вірними Свистельницькому й адміністративно підпорядковувалися його генеральному намісникові (“офіціалові”) о. Михайлу Ловецькому. Такий “розподіл” території між конкурентами за Львівський владичий престол загалом зберігався протягом усієї першої половини 1670-х рр. Таким чином, більшість православного духовенства Галичини й Поділля спочатку підтримувала Єремію (Свистельницького), який в основному контролював православні парафії в південних районах Руського воєводства й, частково, Кам’янецького крилосу. Окремі намісники, які зайняли вичікувальну позицію, невдовзі визнали юрисдикцію Шумлянського. Наприкінці вересня 1671 р. крилошани Святоюрської катедри та 12 намісників єпархії публічно підтримали владу Йосифа у Львівському гродському суді¹⁹. Ті ж намісники, котрі залишились вірними Свистельницькому, були відсторонені від священнодійства та засуджені духовним єпископським судом. Натомість на єреїв, які отримали рукоположення від “пана Свистельницького”, єпархіальний собор 1669 р. наклав клятву та заборонив усім православним визнавати їх “правдивими священниками”²⁰. Найближчих співробітників Свистельницького Йосиф (Шумлянський) переслідував та відсторонював від парафій і церковних урядів. У боротьбі зі своїм опонентом Йосиф (Шумлянський) досить успішно використовував фіскальні важелі. Одно з правил собору 1669 р. передбачало звільнення від сплати пастирського податку “куниче” (“катедратик”) священників тих протопопів (намісництв), які відмовлялися підлягати єпископові Єремії²¹. У 1670 р. за посередництвом королівського двору між Свистельницьким і Шумлянським було укладено угоду про відмову останнього від Львівської катедри, його вірогідне переведення до Мстиславсько-Оршансько-Могилівської православної єпископії та виплату йому матеріальної компенсації за втрату архиєрейського престолу. Однак Шумлянський порушив ці умови й продовжив боротьбу за Святоюрську катедру. Наступного року він проігнорував королівський

декрет про своє відсторонення від катедри, сплату матеріальної компенсації своєму опоненту та введення його у володіння Львівською єпископією на основі нового королівського привілею. Незважаючи на те, що в 1673 р. Свистельницькому вдалося отримати новий монарший привілей, йому так і не вдалося нейтралізувати свого конкурента²². З обранням королем Яна Собеського – особистого друга Шумлянського – владика Єремія втратив будь-які шанси на успіх у цій виснажливій боротьбі. 16 вересня 1674 р. король видав нову грамоту, якою підтвердив статус Шумлянського як єпископа львівського, мотивуючи своє рішення його “заслугами перед Річчю Посполитою”. У привілеї від 10 березня 1675 р., адресованому православної єпархії в Польсько-Литовській державі, Собеський звинуватив Свистельницького у симонії й втручанні в духовну юрисдикцію, запропонувавши йому усамітнитися в одному з православних монастирив. Ігноруючи позицію шляхти Руського воеводства на Вишенському сеймику, король 6 лютого 1676 р. остаточно утвердив Шумлянського на Святоюрській горі “всупереч домаганням Єремії Свистельницького”²³, а Люблінський трибунал 25 травня 1677 р. наклав на Єремію інфамію, тобто постановив вигнати його з країни.

Не беручи до уваги очевидних вад вікових традицій соборноправності та виборності у Східній Церкві, а також фактичного поділу з 1660-х рр. Київської православної митрополії, вирішальним фактором у позбавленні Єремії (Свистельницького) Львівського владичого престолу була тодішня політика королівського двору, який відверто й брутально зловживав своїм “правом патронату” (“*jus patronatus*”)²⁴. З появою на варшавському троні Яна Собеського ця політика набула яскраво виражених конфесійних рис, метою якої було практична реалізація ідеї “нової” унії в Речі Посполитій. Інструментуючи “право патронату”, в кінцевому підсумку правлячі кола Польсько-Литовської держави зробили ставку не на Єремію (Свистельницького), а на Йосифа (Шумлянського), який на початках не виявляв зацікавлення унійними проектами. Однак саме він зарекомендував себе лояльним до держави пастирем, будучи інтегрованим у його політичну й соціальну структуру, а також ефективним адміністратором²⁵, котрий проводив на території Львівської єпархії досить успішні церковні реформи у дусі “могилянського відродження” Київської православної митрополії.

Місце й час смерті Єремії (Свистельницького) невідомі. Востаннє він фігурує в декреті Галицького гродського суду від 1 червня 1678 р., що стосувався його родового маєтку Свистельники.

Примітки:

¹ Візитачійні описи Воскресенської церкви у Свистельниках з 1733 і 1762 рр. зберігаються в: Національний музей ім. Митрополита Андрея Шептицького у Львові. Відділ рукописної та стародрукованої книги (далі – НМЛ). – Ркл-11. – Арк. 168-168 зв.; Ркл-20. – Арк. 558-561 зв.

² Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1890. – Т. 11. – С. 721.

³ Опис пам’ятки у: Жеплинська О. Натрунний портрет Олександра Свистельницького у збірці Національного музею у Львові // Літопис Національного музею у Львові. – Львів, 2001. – № 2 (7). – С. 103-107.

⁴ Niesiecki K. Herbarz Polski. – Lipsk, 1841. – Т. 8. – С. 588; Wyrostek L. Rod Dragów-Sasów na Węgrzech i Rusi Halickiej // Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego. – Kraków, 1932. – Rok 1931/2. – Т. 11. – С. 101.

⁵ Акты ЗР. – Санкт-Петербург, 1853. – Т. 2. – № 193, 198; Т. 5. – С. 113-114; Грушевський М. Історія України-Руси. – Київ, 1995. – Т. 6. – С. 239-240.

⁶ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІА України у Львові). – Ф. 9 (Львівський гродський суд). – Оп. 1. – Спр. 418. – С. 1151-1155, 1157-1162; Спр. 419. – С. 2162-2164. Оpubл: Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый Временною комиссією для разбора древнихъ актовъ, высочайше учрежденною при Киевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ генераль-губернаторѣ (далі – Архивъ ЮЗР). – Київ, 1904. – Ч. 1. – Т. 10. – С. 203-214, 248, 253-257, 263, 285-288, 290-293, 636-642.

⁷ ЦДІА України у Львові. – Ф. 129 (Львівське Ставропігійське братство). – Оп. 1. – Спр. 653. – Арк. 1.

⁸ Зубрицький Д. Літописъ Львовскаго Ставропігійскаго братства. Переводъ съ польскаго. – Львовъ, 1926. – С. 78-79, 282-283, 376; Крыловскій А. Львовское Ставропігійальное братство. (Опытъ церковно-историческаго изслѣдованія). – Київ, 1904. – С. 166-167.

⁹ Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Перекл. з польської І. Сварника; наук. коментар М. Капраля. – Львів, 2002. – С. 376-377.

¹⁰ Див. загальну інформацію про Свистельницького в: Блажейовський Д. Ієрархія Київської Церкви (861-1996). – Львів, 1996. – С. 234.

¹¹ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України (далі – ІР НБУ). – Ф. XVIII (Колекція та архів митрополита Андрея Шептицького). – № 76. – Арк. 1; № 77. – Арк. 1; № 78. – Арк. 1; № 83. – Арк. 1 (оригінали королівських привілеїв).

¹² Огляд тогочасної релігійної ситуації в українсько-білоруських землях у: Макарий (Булгаков). История Русской

Церкви. – Москва, 1996. – Кн. 7. – С. 532-543.

¹³ Розгляду цих подій у ширшому контексті історії Львівської єпархії присвячена низка публікацій, найважливішими з яких є: Андрусак М. Львівське, Галицьке й Кам'янець-Подільське православне (в 1539-1700 рр.) та й уніятське (в 1700-1808 рр.) єпископство у Львові // Логос. – Йорктон (Саскачеван, Канада), 1959. – Т. 10. – Ч. 1. – С. 43-49; Ч. 3. – С. 201-205; Ч. 4. – С. 256-264; 1960. – Т. 11. – Ч. 1. – С. 30-36; Його ж. Львівський Єпископ Йосиф Шумлянський та його змагання за права для духовенства й об'єднання церков // Логос. – Йорктон, 1978. – Т. 29. – Ч. 1. – С. 23-58; 1979. – Т. 30. – Ч. 3. – С. 193-214; Ч. 4. – С. 292-307; Мирон [Франко И.]. Йосиф Шумлянський, останній православний єпископ львівський і його "Метрика" // Киевская старина. – 1891. – № 33. – С. 339-345; Andrusiak M. Józef Szumlański, pierwszy biskup unicki lwowski (1667-1708). Zarys biograficzny. – Lwów, 1934. – S. 25-30, 32-33, 36-65.

¹⁴ ІР НБУ. – Ф. XVIII. – № 73. – Арк. 1; № 79. – Арк. 1 (оригінали грамот церковнослов'янською мовою).

¹⁵ ІР НБУ. – Ф. XVIII. – № 98. – Арк. 1 (оригінал патріаршої грамоти грецькою мовою).

¹⁶ Аналіз цього протистояння, з публікацією вартісних документів, можна знайти в: Андрусак М. Боротьба за єпископську катедру. (Картина з історії православної Церкви на Україні в другій половині XVII ст.) // Записки Чина Св. Василя Великого. – Львів, 1935. – Т. 6. – Вип. 1-2. – С. 85-200.

¹⁷ НМЛ. – Ркк-151. – С. 23-30; опубл.: Собори Львівської єпархії XVI–XVIII століть / Упор. та істор. нарис І. Скочиляса. – Львів, 2006. – С. 96-108.

¹⁸ НМЛ. – Ркк-151. – С. 23-24; 28-30; опубл.: Собори Львівської єпархії XVI–XVIII століть / Упор. та істор. нарис І. Скочиляса. – Львів, 2006. – С. 96-98, 101-104, 108.

¹⁹ Архів ЮЗР. – Ч. 1. – Т. 10. – С. 306-310 (док. № СХV).

²⁰ НМЛ. – Ркк-151. – С. 26; опубл.: Собори Львівської єпархії... – С. 99, 105.

²¹ НМЛ. – Ркк-151. – С. 23-30; опубл.: Собори Львівської єпархії... – С. 100, 106.

²² ІР НБУ. – Ф. XVIII. – № 106. – Арк. 1 (оригінал королівського привілею).

²³ ІР НБУ. – Ф. XVIII. – № 112. – Арк. 1 (оригінал королівського привілею).

²⁴ Становище Східної церкви в Речі Посполитій розглядає: Bienkowski L. Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce // Kościół w Polsce. Studia nad historią Kościoła katolickiego w Polsce / Pod red. J. Kłoczowskiego. – Kraków, 1969. – Т. 2: Wiekі XVI–XVIII. – S. 779-899.

²⁵ Достатньо сказати, що за час свого архиерейського служіння Шумлянський висвятив понад 3000 єреїв для Львівської та низки інших єпархій Київської митрополії. Реєстри цих актів рукоположення зберігаються в: НМЛ. – Ркк-89. – С. 2-132. Аналізу реформ владики Йосифа у ширшому західноєвропейському контексті присвячені праці Петра Вавренюка (Вавженюка): Wawrzeniuk P. Confessional Civilising in Ukraine: The Bishop Iosyf Shumliansky and the Introduction of Reforms in the Diocese of Lviv 1668-1708. – Stockholm, 2005; Ejusd. Social Disciplining and Social Control in the L'viv diocese during the Episcopate of Iosyf Shumlians'kyi in the European context // Україна XVII століття: суспільство, філософія, культура. Зб. наук. праць на пошану пам'яті проф. Валерії Михайлівни Нічик / Ред.-упор. Л. Довга, Н. Яковенко. – Київ, 2005. – С. 347-366.

Ігор Скочиляс (Львів): Єпископ львівський, галицький і кам'янецький Єремія (Свистельницький, 1668-1676)

У статті в ширшому контексті культурного й релігійного життя Православної церкви у Галичині постмогилянської доби розглядається генеалогія та пастырсько-адміністративна діяльність львівського владики Єремії-Євстафія (Свистельницького). Євстафій походив з відомого українського шляхетського роду Свистельницьких гербу Сас. Його хіротонія на Святоюрську катедру в 1668 р. засвідчувала провідну роль православного нобілітету (поряд з владичим двором і церковними братствами) як репрезентанта руського соціуму в тогочасному публічному житті регіону. Багаторічне протистояння владики Єремії з його опонентом і контркандидатом Йосифом (Шумлянським, 1667-1708) увиразнює, з одного боку, інституційну кризу Київської митрополії в другій половині XVII ст., а з іншого – зловживання королівською владою Речі Посполитої своїм правом патронату над українсько-білоруською Східною церквою.

Ключові слова: Свистельницький, українська шляхта, Львівська єпархія

Ігорь Скочиляс (Львов): Єпископ львовський, галицький и каменецкий Иеремия (Свистельницкий, 1668-1676)

В статье в широком контексте культурной и религиозной жизни Православной церкви Галичины постмогилянской эпохи рассматривается генеалогия и пастырско-административная деятельность львовского епископа Иеремии (в миру Евстафия) Свистельницкого. Евстафий происходил с известного украинского мелкопоместного шляхетского рода Свистельницких герба Сас. Его хиротония на

Святоюрскую кафедру в 1668 г. свидетельствовала о ключевой роли православного нобилитета (на ряду с владычим двором и церковными братствами) как репрезентанта руського социума в тогдашней публичной жизни региона. Многолетнее противостояние владыки Иеремии с его оппонентом и контркандидатом Иосифом (Шумлянским, 1667-1708) указывает, с одной стороны, на институционный кризис Киевской митрополии во второй половине XVII ст., а с другой – на злоупотребление королевской властью Речи Посполитой своим правом патроната над украинско-белорусской Восточной церковью.

Ключевые слова: Свистельницький, українська шляхта, Львівська єпархія

* * *

Ihor Skochylyas (Lviv): Yeremiya Svystelnytskyi, the Bishop of Lviv, Halych and Kamyanets (1668-1676)

The article concerns the genealogy, pastoral and administrative activity of Yeremiya-Eustathius Svystelnytskyi, the bishop of Lviv, in a broad context of the cultural and religious life of the Orthodox Church in Galicia during the time of Petro Mohyla. Eustathius descended from the famous noble family of Svystelnytskyi belonging to the arms of Sas. The fact that he, as a representative of the Ruthenian society, was consecrated as a bishop for the see of Lviv in 1668 testified to the leading role of Orthodox nobility (along with the royal court and church brotherhoods) in the public life of this region at that time. The long-term confrontation of Eustathius Svystelnytskyi with his opponent and counter-candidate Josef Shumlyanskyi (1667-1708) clearly displays the institutional crisis of the Metropolitanate of Kyiv in the second half of the 17th century, on the one hand, and the misuses of the right of patronage by the royal power of the Polish-Lithuanian Commonwealth over the Ukrainian-Byelorussian Oriental Church, on the other.

Key words: Svystelnytskyi, Ukrainian nobility, Lviv eparchy